U KIANG NANGBAH

Bad

Ka Jingialeh Ka Ri Jaintia Na Ka Bynta Ka Jinglaitluid

"Ka Jinglaitluid ka long ka kyndon ba donkam tam ha ka jingim U briew bad ka ri kaba khlem ka jinglait-luid ym lah tang bah ong ba ka long kaba im"

—Kiang Nangbah.

S. QUOTIENT SUMER

U KIANG NANGBAH

Bad Ka Jingialeh Ka Ri Jaintia Na

Ka Bynta Ka Jinglaitluid

"Ka Jinglaitluid ka long ka kyndon ba donkam tam ha ka jingim U briew bad ka ri kaba khlem ka jinglait-luid ym lah tang ban ong ba ka long kaba im"
—Kiang Nangbah.

S. Quotient Sumer

JINGKDEW SLA

—

SHIKYNTIEN

Ka long ka kamram ba ha shwa eh jong nga ban pynpaw hangne ia ka jingsngewnguh burom bakhraw jong nga na ka bynta I Mr.L.E.Spencer, London, Iba la iarap ban pynioh ia nga ki jingtip bathikna badei shaphang U Kiang Nangbah bad ka jingialeh jong u na ka bynta Ka Jinglaid-luid Ka Ri Jaintia (1860-62).

Ka long ka pop ia nga kum u nongthoh kane ka kot lada nga la klet ia I Men Kuri Lyngdoh, Iawmusiang, Iba la kloi ban iarap lem ha kaba iathuh ia nga shaphang ka jingim jong U Kiang Nangbah naduh ba u dangrit haduh ka sngi ba la pyndep ka jinglehniam leh rukom ia ka met iap jong u. I Men Kuri, katkum jong i, i la ioh ia kane ki jingtip baroh lyngba I Mei jong i hi, I Men Hat Lyngdoh, Iba ha ka por ka jingialeh U Kiang Nangbah i la long samla pura ka rta. Shihajar nguh.

Ngam lah ruh ban klet burom ia I Woh Larsingh Khyriem na ka bynta ka jingpynioh jong i ia nga ki jingtip badei shaphang Ka Thma Pnar Banyngkong bad Ba ar (1829 60). Bad ia I Bah S.Rabin Passah bad Dr.W.Nongrum, kiba la iarap ha ki babun kiwei pat ki bynta badon kam ha kaba leit ia wad jingtip kylleng ha ka snem 1968 shaphang U Kiang Nangbah. Nga sngew nga la kitram da shisha na ki.

Khadduh, nga pdiang da kaba sngewbha ia kino kino ki jingkynthoh ne jingai jingmut nano nano ki ban pynbha shuh shuh ia kane ka kot kaba don tang kawei ka jingangnud "Ba ka Kyrteng Ka Nam bakhraw jong U Kiang Nangbah kan iai im bad iai sah hangne ha pyrthei junom la junom"

Khublei shibun

U Nongthoh.

Dated Panaliar, Jowai
the 30th December, 1978.

YA PYNRAP

U khun Khasi-Pnar, shi khrum ka bneng, um ju ngiah, um ju btai ban sngap ia ki khanatang ki tymmen shaphang ki Pnar. hapoh ka jingialam u Woh Kiang Nangbah, ba ki ieng ialeh da ka thma ban beh ia ki Phareng na Ri Lum ba-jeit jong ki. Man kaba ki iohsngew ia ki kam shlur jong ki-to ki rang-da-jied ki phuhmut phuhmat bad ka sngew sa-rong hok ba ngim shym la sah tamdieu ha kaba rah wait rah sum namar ka jinglaitluid. Hynrei kine ki parom ba pyrsad mynsiem ki sawa tang sawdong ki lyngwiar dpei baba ia syaid ding myntlang, ne haba ia kynduh mynmiet myniong ha ki iing jongno jongno bad ka jingiakren ka lam sha ki sngi jong u barim uba im namar ka Ri, bad u iap, lada ka dawa, namar jongka. Tang shisien arsien tengkhat (toh-khat) ba ia kine ki parom la pynmih lyngkhot lyngkhai ha ki kot khubor ne ki makasin (magazine). Kane ka dei ka sien banyngkong eh, hadien 115 snem ba u Woh Kiang Nangbah u aiti la ka jingim, ba la pynmih pyrthei ia ki ha ki kot ha kaba la pynsnoh ia ki kum ki symboh kpieng ksiar, khleh lang paila ba kordor ban deng ha shadem ba ka pyr-thei baroh kan tip bad ithuh ia ki piar ka Ri jongngi, kiba kum u 'tiew lasubon, ba ngi buh khop hapoh synduk, uba nang suhsieng katba nangiaid ki por. Nga sngew burom shibun eh ia u Waheh S. Quotient Sumer uba la shah shi-tom ban thaw ia une u paila ksiar kordor ha ka dur jong kane ka kot, *U Kiang Nangbah bad Ka Jingialeh Ka Ri Jain-tia Na Ka Bynta Ka Jinglaitluid* Kane ka kot ka long sa kawei pat ka rana ba kham haneng ha ka jingkiew jong ka Literashor (Literature) sha ki mala ba kham halor.

Ka sap tynrai nylla jong u Khasi-Pnar ka long ban

kren ia ka jingshisha katba u sngewthuh hok ia ka khlem riej, tangba da ka akor. Namar ha u Khasi-Pnar ka akor kaba tam. Te da kaba burom eh ia u Waheh S. Quotient Sumer, ngam lah khlem da ong hangne ba dei ka Ri Pnar ba ialeh ban beh ia ki Phareng, ym dei ka Ri Jaintia. Ki Pnar ki leit jop ia ka Jaintia Pargannahs jong ka Jylla Shilot kumba saw spah snem mynshwa. Ki Syiem Kachari, ki Syiem Ahom bad ki Phareng hadien ba ki la ia kynduh ia ki Pnar ha Jaintiapur ki khot noh ia ki da ka kyrteng jong kito ki khun khiarwait pynban. Te ngi ki Pnar kiba kloi ban sin ia kiwei, ngi shah sin ialade, da ka kyrteng ka jaka ba ngi jop bad dakhol, ka Jaintia Pargannahs, ba shong ki Khar Shilot. Horkit hordang, naduh mynta ngi dei ban bat ban ksoh la ka jong. Phuit ka sabuit jong u mynder-ri shi sngi! U pynlong khuo khiarwait ia ngi ki nongjop ba un bit un biang ma u.

Mynta ba ka Sorkar lajong ka ai shuti man ka snem ia ka 30 tarik u Nohprah, ka sngi ba khlad u Woh Kiang Nangbah ha ka snem 1862 na snieh pyrthei, ba ki Phareng ki rai pyniap ia u ha ka bishar bymhok da aiñ be-aiñ. namar ba u ieit eh la ka Ri, bad ha ki jingialang sawdong jong ka, ha kane ka sngi, ban rakhe kynmaw burom ia u, noi ioh-sngew tang ki kyntien iaroh suda ia u bad ki nongbud jong-u, ngim poi kynmaw shuh ban pyrkhat haduh katno u nong-tboh u shem jingeh ban lum ban lang na kyndong kynhoit, kat naba lah ban lap. ki jingtip shaphang u Woh Kiang Nangbah bad ki paid jong u ki ban biang ban sei madan ha ka kot pule. Namar ha ka por ba ki Phareng ki dang bat ia ngi hapoh ka jingsynshar ba donbor bad ba lehbor jong-ki, kim ju sngewbha, kim ju mon ba ngin ialap shaphang U Woh Kiang Nangbah bad ki khla-ka-wait ka Ri kiba ieng rangbah ban beh ia ki na ka Ri jongngi kum "Ka ske ka ra-te". U Syiem Ram Sing, ka hima Sohra, uba ki Phareng ki phah kum u wei na ki nonglamktien jongki sha ki Pnar

ia u sba War, ha long-U-Chen, ha kaba don ki nongsunar ba stad bad shemphang ia kiba laitthied, laitjraw, ba kheiñ ki shyieng ki shruh katno katno. Ynda u la koit u sah noh syndon artat sha War. Shen hadien ki para jong u bad u kmi jong u ki leit bud ia u. Hadien ki die noh ia ka ing bad ka kper jong ki ha Jowai. Mynta ki kur ki jait U Woh Kiang Nangbah na ka ing jong u hi, kim don shuh ha Jowai ne ha Ri Pnar baroh kawei hi ruh. Nga ioh sngew ba ki khun ki kti ka Rimai ruh ki phet wir noh, ban rep kwai rep tympew, shapoh Dkhar hadien ka jinglaitluid ka Ri India jong ngi, bad ki war ki shem lanot khop ba la set lut ka die ka thied, namar ba ka khaïi pateng bad ka East Pakistan shua ba kan long Bangladesh, ka la dkut noh sbak, bad la jehnoh dak ia ki kum ba ieh ka umsaw ia ki dohkha ha lum.

U Ma Tamon, U Ma Lakhon bad ka Rimai ki la leit sha duar U Blei. Ka burom hok ia U Woh Kiang Nangbah, kbam khraw bunshah ban ia kaba ai shuti shisien shi snem, man la ka 30 tarik u Nohprah, ne ban ia pyrta iaroh ia u bad ia ki pait jongu ha ki jingialang ba la lum khnang, bad ki la klet noh jlang mar ialeit nangta, ka long ban iawad ia kine kiba na ïing jong u. Lada ki don ha ka shitom shipa, ha kano kano ka lanot dei ban iarap ia ki. Toi ka iing bad kper jong i kmie jong u, ka Sorkar la jong mynta ka la dei ban shim biang ia ki na ki trai kiba bat ia ki mynta da kaba siew pura ia ki ia ka dor katba shong ka iew ka bat. Ka Sorkar ban ha kiwei kiwei ki jylla ne Ri, kan jin da la thaw biang ia ka ïing-lyntur jong u, kumba la long thik mynshwa, ha ki pateng mynta bad hadien kin ioh leit jngoh ia ka kumba leit (pilgrimage) ban ioh mynsiem ban shakri lem la ka Ri. Kumba ka long mynta, ngi la iehnoh khunswet ia ki pyrsa ksiew jong u, ngi la lyndet ia ka Ïing jong u ha ka jaka ba ngin pynlong ia ka ka jaka ba kyntang eh ka Ri. Haba kumta hangno keiñ ka burom jong ka jaidbynriew jongngi?

Kaba leh burom ia u bad ki 'radbah ba ia bud ia u ha iap ba im ka long tang kum ka rongphong. ban kham ioh burom shuh shuh kito ki heh ki haiñ ba heh tyngam. tang ka tyngam hi. ban phlan iaroh ia u shisien shi snem. Pynban ki don na-khap ki paitbah kiba pyrshang ban leh eiei namar ka jingkynmaw ia U Woh Kiang. Katto katne ngut ki nong Jowai kum u Kenedy Dkhar. Kedres Kharubon Meward Sumer, Arling Kynjing, Onil Shallam ban jer kÿrteng uwei ar, ki la ialum ban pynlong kawei ka Seng, Ka Seiñ Kiang Nangbah. ban lum peisa ban thaw mot ia u bad ki pait jongu ha Madiah Syntu Ksiar, ha kaba U Woh Kiang bad ki lok jongu ki ia smai iatang ban ialeh haduh 12 snem ban beh ia ki Phareng na ka Ri. Khadar snem ka long ka rukom ong ban ialeh dukhi khait, wat la ka leit ka jingim ruh. Kine kiba thaw ia kane ka Seng kim long kito kiba paw khmat kum ki nongialam ka Ri. Ki long tang ki riew paidbah ki bym da nangkot nangsla ki bym shym trei ophis nonghikai skul. Ki long tang ki nongrep, ki nongbylla, ki nongsuhjaiñ. Hynrei ka mynsiem jong ki ka kyndeh ban buh ka dak ba paw shynna ia ki 'radbah ka Ri. I dei i um pohliew barit ba tuid nopoh ki phlang, i bym da iohi ch, iba pynlong ia ka wah bah. Sa ong ka ktien tym̃men. wat ñiew beiñ ia ki rit ki ria. ioh phai dien ka lowakhot. Ka ju long hi bangno bangno ruh. ha ka por khynwin pyrthei ki dei ki riew paidbah. kiba ngim ju ithuh, kiba tur ha khmat, haba ka Ri ka dawa ban iada ia ka. Kumta ruh u la long U Woh Kiang Nangbah bad ki kynhun jong u. ki bym tip ia u A ne B; kiba bah. ha ka por suk pyrthei, la u mohkhiew ka wait ban rep ban riang, ne kieng la ka pla jasong ban leit khaïi sha Nilit ne Jaiñtiapur. Kine ki bret la ki mohkhiew, ki ieh la ka rep, ka khaïi pateng ban bah la ki khnam ki ryntieh ban ialeh ban beh ia ki Phareng namar ba ki la iubroit ia ki riti bad rukom ka Ri, bad ki la wad bad pyrshah ban pynlong mraw ia ki briew baieit bad ñiewkor ia ka jing

laitluid. U Major Henry Hopkinson, Agent to the Governor-General, North Eastern Frontier, haba sdang kane ka tima, dalade hi u ong "Ka 'uwar jongngi (ki Phareng) ka la slang ban ia ki (ki Pnar) katba kin jew sew, hynrei kam pat shym la lah ban ban ia ki haduh ba ngin da lah ban pynlur ia ki katba ngi mon". U ong shuh shuh ba dei ban kynmaw ba ki "Pnar kim long ki riew shah jem; ki long ki riew ialeh ba dukhi."

Kawei ka khana shaphang U Woh Kiang Nangbah ba ki Pnar ki iai iathuh khana ka long ki kyntien jong u nalor diengphasi, kiba long ka jingiathuh lpa kaba urlong shisha. Kiwei kiwei ki khana shaphang jong u bad ki paid-ia-pom jong u kim da shai eh kum kane Ngan sa batai ia ka daw kham hadien. Ha ka iaumiet ba ki phasi ia U Woh Kiang, ki Phareng ki phah pyrta Sangoi ba ki nong Jowai baroh ki dei ban wan peit kumno ba kin shim ia ka jingim jong uno uno uba shlan ban ialeh pyrshah ia ki. Ka jingthmu ka long ban pynma syrngiew ia ki Pnar ba kin thngad ban ym nud shuh lano lano ban ialeh pyrshah ia ki hadien habud haba ki la iohi da la ki khmat ia ka jingpyniap ba-runar bad shyrkhei kat ia u piar ki piar ka Ri jong ki. U Woh Kiang u kiew ia ka rynsan jong ka diengphasi da ka main bashynrang, bymriej iano iai o Ynda ki la pynap ia ka syrwoh u tyllai phasi ha ka ryndang jong u, shua ba kin tan kyrthep ia ka lyntang ba kaba u ieng ba un hap jliang liang-liang sha trai ban shah khyrwait pyrdet u tangkro ban pyndkut mynsiem ia u, u phai ka khmat sha la ki para-ri, ka khmat ba phuh phyrnai da ka jingieit bymlah ong, ka bymdon jingidiaw ne jingikhuslai eiei ruh ha ka shyllangmat namar ka jingiap kane la ha doh. Nangta u kren ki kyntien ba sawa kum ka turoi na bneng; u ong, "Khon ka Ri Pnar wa maia na kut u nud, pait cha nga hei por wa hap o neini. Ham tein. Lada khyruiñ i khmat o cha mihsngi, daw khai wan i hok ka Ri deiwi tawan; kini ki nongchun i daw hap

iut na i hapoh chispah snem. Lada khyruin cha tidiang, hai-ri-bai, da sep ka sngi iong i chi rta." Ki iathuh khana pateng la pateng ba ka khmat jong u ka phai sha mihsngi bad ka iphuh iphieng kumba beiñ ia ki nongpyniap. Ki Phareng ki phasi ia u ha ka 30.12.1862. Ki hap mih na Ri India bad Ri lum jong ngi artat ha ka 15.8.1947; shua ban dap 100 snem; duna sa kumba 15 snem, 4 bnai bad 15 sngi na ka pud ba buh U Woh Kiang. Naduh ba ioh Independence ngi la sdang ban nang iit jingtip shuh shuh kham tikna shaphang U Woh Kiang bad ki kynrem ki lyndan ki sngi jong u. Kim don shuh ki ratap (generation) jong u kiba dang im lymne kiba kham hadien kiba la donbok ban lah bad kloi ruh ban bud ia u, ban ia bah wait bah sum ban ialeh ia ki Phareng, ki nongshun ka Ri. Wat kiba iohsngew pateng beit na ki ruh la niar ban shem. Kat kaba ngi tip ka long kaba iohsngew ar lai pateng. Ki nongiathuh hadien ba ki la lah ban khyrwait tdong katba ki mon; kim da nud eh ban iathuh shai ia kaei kaei kaba pynkhraw ia ki briew la jong. Kumta ka jingtip ka la nangduh nangduh, ka la nangwiarnar wiarnar, ngi la nangklet nangklet. Ka jingthoh ki Phareng pat ka noh shiliang than: kaba iaroh tang ia ki wat ha bym dei ruh; kaba kynnoh iangi hapdeng ka hok jongngi. Ka ju long hi kylleng ka pyrthei ba ki nongjop, haba ki thoh ia ka histori jong kano kano ka thma ha ka por ba dang-ialeh, ne tang shu lah jop, ban thoh pynkhraw ialade bad pynrit ia kiwei. Ki wad sia tang ban kynnoh, tang ban pynrem. Dei tang hadien da ki phew snem ba ki mih ki nongthoh kiba wad ia ka jingshisha kumba ka long hok, katba ki nang lah ban khynra ia ka na khap ki ñiut ki ñier ba la spaiñ ia ka da ki nongthoh mynshua. Ki Phareng kim shym thoh shuh ha ki snem kiba hadien shaphang ka thma jong ki bad ki Pnar hapoh ka jingialam U Woh Kiang. Ia ki jingthoh jong ki ha ki por ba dangialeh ki burieh khop khop (Top Secret), kim shah ban iohi kiwei ba ki tieng ioh

lap ia ka jinglamler jong ki.

Dei tang mynta ba ngi sdang ban ioh pule ia ki. Te ngi dei ban pule bniah ia uwei pa uwei u lain (read between the lines) ban lapaiu ki tyllep, kaei ki buhrieh, kumno ki jler. Namar la phi tap ia ka jingshisha da u khiew ranei, ne u khiew ranong, ne u khiew rupa ruh, phim lah ban tap sah ban pynduh ia ka jingshai jong ka. U khiew u or ne pait ba ka kyan, ne u shah weng, u shah kynriah. Ka la urlong kumta ia ki jingthoh ki Phareng ia U Woh Kiang Nangbah bad ki para riew shlur jong u. Ba kin pynheh ialade teng teng kim banse khlem da iathuh ruh ia ka sap bakhraw jong ngi. U Henry Hopkinson, ban pynkhraw ia ka bor jong ki Phareng ba ki jop ia ngi. u iaroh khlem da poi pyrkhat ia ka jingtylli u khun Khasi-Pnar ha ki por U Woh Kiang. U ong, "Niar eh ban lap tang uwei ar u ban iasyllok shisha bad ngi; wat napdeng kito kiba ong ba ki don na ka liang jong ngi (ki Phareng)." U mut ia ki Syiem Khasi bad ki khun ki hajar jong ki, bad ia ki Pnar de hangne hangtai, ym duh hi, haba u kren shapharg kito kiba u ong ba ki ong ba ki don ha ka liang ki Phareng. Hynrei hadien kane ka thma ngi ia saphred saphra, ngim nang shuh ban iatylli hapdeng ba ngi tip bad ngi iai iuoh ia ka bor jong ka. Ka Divide and Rule Policy ki Phareng ka la phiah bad pharia ia ngi la biang. Ka dang shoh ta-ngi ia ngi haduh kine ki sngi. Hynrei ka dei mynta eh ba ngi donkam ia ka jingtylli kawei, namar ka Ri ka don ha ka jingma bakhraw, ba ki daw jot daw pei ki wan ha kiwei pat ki sur ki dur, kiba bam pong ia ka bad kiba kjap ia ki khun jong ka suki suki. khlem da iohsngew tad ynda la poi dyngkhong haba la dier. Jada ym husiar lpa. U Major E.A. Rowlatt, U Deputy Commissioner haba sdang ka thma, ban sait ia ka jingbymlah ki Phareng ban tem kloi ia ka kumba ki mut nyngkong, um lah khlem da phla ia ka mynsiem ba jwat ki briew jong ngi. U ong, "Ki Pnar ki long barabor ki 'riew ialeh kiba

shlur''. Dei tang hadien ka thma jong U Woh Kiang Nang bah, ynda ki Phareng ki la pynkheiñ ia u budlum jong ngi ba kim kheiñ briew shuh iangi. Ki leh jop nadong shadong. Sa kiwei kiwei kiba ia bud ia ki ki ia pyrshang bad ialeh lang kumjuh. U Waheh Warren Hastings Gatphoh u iohi ia kane, u sat mynsiem lain, u iamrem namar kat ha ki sngi jong u, haba sdang kane ka spah snem, yn lah leh shuh aiu, ba ia shah teb lakam. Kaba u lah ban leh ka long tang ban kyrsiew ia la ki parari da ka jingrwai jongu:

"Pait chadien chaphrang, wa ku khlieh ki bru,
Kiwa kheiñ ia phi ki tkhu;
Tem, tem, yn hoi ware u chahjem,
Hei hok dei kti pyndaw kem."

Ka long kaba shisha ba ka thma ka khie namar ba ki Phareng bad ki shipai jongki ki lushia ia ka niam ka rukom ki pynthut ia ka Masteih ha Ialong, ki khang ban thang briew ha ki kpep ba ju thang naduh barim bajah; ki pyn kheiñ ia ki riti ki dustur — ki ong ban thang Daloi noh tang jai snem shisien, ban pynduna ruh ia ka bor bishar jong ki dorbar shnong bad dorbar Daloi; ki oh khajna; ki die lilam ia ki pung dohkha bad ia ki khlaw ka Ri kiba long ki jong u khun u hajar; ki beiñ bad thlia ia ki kynthei khynnah ba leit tong um tong wah na ki kupri um hajan len jong ki; bad kum kita kiwei kiwei de ki daw. Hynrei ka daw ba ha tynrai eh ka thma, ka daw ba kongsan eh jong ka, ka dei ka mynsiem laitluid ki briew; kim lah ban shah ba u mynder un leh trai khlieh halor jong ki ha kano kano ka liang U Brigadier General St G.D. Showers, C.B., U Commander-in-Chief ki Phareng ha kane ka thma, u kynthoh, "Ka mynsiem laitluid jong ki Pnar ka pynkhih ia ki ban ïeng ialeh pyrshah ia ka bor ba ki Phareng ki shim hi ha-lade."

Nangne ngi lah ban sngewthuh haduh katno ba U Waheh S.Quotient Sumer u lut sngi lut nong ban leit wad na

kino kino kiba lah ban iathuh eiei ia u shaphang U Woh Kiang Nangbah bad ki paid jong u, ki larmoti ka Ri, ba iaeh bad ki Phareng, bunsien tang da ki khnam bad ki ryntieh pyrshah ia ki tup bad ki suloi. Ki Pnar ki don suloitang khyndiat eh. Ban ioh bakhor ki hap leit ther ia ka Theria bad Bholagange, shaduh Raha ruh, shaphang Now gong U pule ruh ia kino kino ki kot ba u lah ban ioh, bad kumba kynrih khaw, u tai jai ban bret ia u shyiap, u maw ka jingjler. Bad nga hi ruh, la shiphew snem tam u la ju ialap shaphang kane ka kot ba u thmu ban thoh. Ha ka jingshisha u la thoh kawei. Hynrei um hun satia ia ka, namar um kwah ba kan shu long lymboit eh. Kumta u ieh, noh ia kata bad u sa thoh ia kane, u sdang naba sdang pat, u da minot triang kumno ban pynwan dur ia ka ba ki khun ka Ri kin shem ia ka jingkhraw jong ki longshua jong ngi. Ngam artatien eiei ba ki nongpule ka Ri kin tip shibun kiei kiei na ka kiba kim pat ju tip shaphang ki 'riewshlur jongngi ka kane ka spah snem ba la leit noh. Kin tip ia kiei kiei kiba ki thrang ban tip bad ki ban ktik ia ki ruh ban shakri ia la ka Ri ha ka juk jong ki. Ia ki samla lei kan long ka jingkyrsiew kaba khraw. Nga ngeit ba kumba ka la long ianga kan long ia kiwei ruh kumjuh. Wei ba ki la sdang pule ia kane ka kot kin ym lah iehnoh haduh ban da poi syndon sha ka sla ba khadduh. Nangta pat ka jingkylli kan wan ma ka hi ha ki, ba ki pat aiu kin leh namar ka Ri ban long ki nongiohpateng ba dondor jong kito ki rangdajied ba la leit noh, ki khun ba dapshynrang shisha ka Ri Khasi-Pnar. Ngim dei ban klet ba ki Pnar ki ioh jingiarap shibun na U Syiem Rabon Sing ka Hima Khyrim bad kiwei de, Ban ym dei ba u iarap ma u napoh napoh kin ym lah ban leit ther ia ka Theria bad Bholagange, ne ban byrngem tangon wat ia ka kut ki Phareng ha Saitsohpen. Ki Phareng ki la khang kut lut ia ki lynti shaphang Sohra bad Jaiñtiapur na

ka liang Pnar. Kim shym la khang lynti na ka liang Khyrim namar ka hima Khyrim kam shym la ialeh thma bad ki. Ki Phareng ki pynbor eh ia U Syiem Rabon Sing ka Hima Khyrim, ia U Syiem Ram Sing ka Hima Sohra bad ia u para ar-kmie jong u,U Hajon Manik Syiem ban khroh ia ki Pnar ban iasuk namar ba ki tieng ba ioh kiwei pat ki Syiem, Khasi kin khih, bad namar ba ki Kuki ruh ki la sdang khih Ka jingkyiuh jingsyier na ka 1857 War of Independence ruh kam pat dam pat duh. U Syiem Rabon Sing, hapdeng ba u leit u wan bad ki jong U Syiem Ram Sing Bad U Hajon Manik ban leit iakynduh ia ki Pnar ban iasuk, u iarap ia ki Pnar napoh napoh U Capt B W.D Morten Deputy Commissioner, u suba eh ia u haduh ba u da mudui ia u sha kiba halor kumne, "La U Syiem Rabon Sing u phla (habar) ba un pyndonkam la ka buit ka bor ban pynkohnguh ia ki Pnar ban wan iasuk noh (submit), nga sngewsih ban ong ba nga don daw shibun ban suba ia u ba um shym khud ha kane ka liang. Nga la iohsngew bunsien ba ki nong Jowai ki shaniah bha ia u, bad u don ruh ka bor kaba khraw halor jong ki. Namarkata, ngam lah ngeit da lei lei ba u la pyndonkam hok ia kata ka bor ba u don kumba u la dei ban leh. Da kaba pyni nia kumne kumtai u lyndet ban leh la ka kam, kumba u la shu phlan baroh shi katta. Nga hi nga sngew ba ka Sorkar ka la dei ban pynpaw shai shynna ia ka jingbymhun ia ka akor jingleh jong u, da kaba kem ia u, ne dakhol syndon ia ka hima jong u."

Ki ong ba dei kaba sdang barabor kaba eh. Baroh ki ap ia u nongmait-phang. Wei ba la don uba maitphang ki nonghud nadien kine rien rien. Ialade hi ruh nga la nangpyrshang ban lum jingtip ha kine ki snem lynter, hynrei ngam pat da sngewbiang ban ia pynmih pyrthei. U nongmaitphang u long u riew ialeh, u bym kheiñ ba thar u shiah ne u teinthap, u bym tyngkai la ka bor ban khet ia ki dieng-

bah ba khang lynti, u bym thait ban pyndap ia ki liewlong ba angrheng hamar ban poi sha ba thmu. Kiba bud nadien ki la nang kham suk ban pynheh ia ka lynti, ban pynjanai ia ka. U nongmaitphang dalade ruh u lah ban phai kylla ban trei haduh ban da kham hun ka khmat hadien ba la prat lynti. Nga ngeit dang don bun kiei kiei kiba ngi lah ban tip shaphang U Woh Kiang Nangbah bad ka jinglong ka Ri ha ki por jong u namar ba U Waheh S Quotient Sumer u la ialam bad u la kdew lynti. Ym tang ia u Woh Kiang marwei ruh. Sa ia kiwei kiwei de ki riew khraw ryngkat bad u: U Kiri Daloi Shangpung, U Sawan Daloi Sutnga. U Chai Rangat Jowai bad kiwei kiba iap hapoh ka jingialeh; U Bukhiar Pator Raliang bad U Mynlon Daloi Mynso bad kiwei de kiba ieng dukhi khait sa shisnem badien ka jingpyn-iap ia U Woh Kiang Nangbah. Kine arngut ki wan iasuk hadien ba pynbor U Syiem Rabon Sing ia ki haba u la iohi ba ym don jingkyrmen shuh ban dang jop ia ki Phareng. Ki Phareng ki iai ban ia U Syiem Rabon Sing ban khroh ia ki Pnar ban iasuk noh namar ki tip biang biang ba dei ia u ba ki shaniah. U Hajon Manik Syiem, uwei na ki nonglam-ktien ki Phareng ban iasuk, u ong ba ha kaba u iakynduh ia u Woh Kiang bad kiwei de ha *Dawki* ki ong ba kin da ia kren shua bad U Syiem Rabon Sing shua ba kin ai ktien la kin treh ne em ban poi ha ka iasuk. U Syiem Rabon Sing u iathuh ia U Bukhiar, ia U Mynlon bad ia kiwei de ba ka jingpynjlan jong ki ia ka jingialeh ka long tang ban nang pynjynjar ia ki kynthei khynnah kiba la shah la biang. Ha kine ki ar snem ki la hiran hi khait ban phet rieh na kawei ka jaka sha kawei pat, ban lait na ka jingbanbor ki Pha-reng, khamtam ki khun ki kti jong ki nongialam. Ki Pha-reng ki thang ia ki iing ki sem jongki, ki lute ia u khaw u kba, ki rah ki rong ia ki masi, ki syiar bad ki sniang. Ia ki ba bun na kine la ai jaka rieh ia ki ha Khyrim. Ki Phareng

[ki kular ruh ia

U Syiem Rabon Sing ba kin ym leh eiei ia ki nongialam la da ki wan iasuk noh. Ki don ki bym pdiang ia ka jingtyrwa ki Phareng, wat la ki burom ia ki kyntien jong U Syiem Rabon Sing; kiba jied ban phet wir na la shnong kat shaba poi ban ia kaba nguh Napdeng kita lah ban jer ia U Liang Bandari Barato, U Kat Dkhar Nyrtiang, U Kiang Dkhar Ialong, U Bakhiar Nangkhlieh bad kiwei kiwei de. Dei ban dang wad jingtip shuh shuh shaphang kine, bad shaphang ki kynthei ruh, ki kmie, ki para, ki lok jong kito ki khla-ka-wait kiba shong sha khlaw sha btap, kiba bam da ki thied dieng thied psaw, kat kaba ym long bih, ban dup ioh ban pyndap khaw ia ki nongiapom. Katta ka jinglen jong ki ialade. Ym lah niew ia ka ram ba ngi shah ia ki.

U Woh Kiang u khlad na pyrthei haba u dang shu palat shiteng rta ym pat da bun snem eh. Ki dang bun kyrhai ki nongiapom ryngkat bad u kiba kham shua ban ia u. Hynrei hadien ka jingiap jong u, namar um khein eiei ialade na ka bynta ka Ri, la khot ieit bad burom ia u kum u Ma U Woh jong ka. Te baroh ki khun jong ka ki khot Woh ia u, khynnah, samla bad tymmen kumjuh. Ka jaitbynriew ka im bad ka san haba ka tei ia ka mynta namar ka lawei halor ka nongrim jong ka mynnor ba nylla jong ka. Nga ngeit nangne shaphrang ngin nang ban burom bok ia ki kpa tymmen kiba la ieh la ki matti jong ki ha ngi; ngin nang ruh ban ithuh ia kiba khein dkhiew ia ngi bad la ka phlan duman kumba long ka juk mynta. Da kumta ngin kyndit ban sumar ialade. Da kumta ki samla ka Ri kin ieng joit ban khyllie ia ka rasong jong ka. Ha ki tyrpeng jong ki ka lawei ka ieng ne ka kyllon. Ngi sdang na ki jingthoh kum kine ki jong U Waheh S.Quotient Sumer, ba ngin ym klet. To ngin ia kynmaw ban nang iaid shaphrang. Kurwan!

Oaklands, Shillong;
12. 11. 1978.

R. Tokin Roy Rymbai.

Ka Jingsdang Ka Shnong Jowai

Hapdeng u lapbah lapsan, ka eriong erngit bad jingdum matlah ka pyrthei baroh sawdong, ki sawngut shi para ki la wan wad jaka riehtngen halor uwei u lum ba kyrteng 'Lumkyndong'. Kim tip shaei kin poi bad aiu yn jia ha kata ka miet: Bad katba ki dang khuslai iala ka jingim, kyndit kyndit la wan ka jingud bapursnieh ba la pynkhynñiuh lut ia ki maw ki dieng la kum ban twa ki lum ki wah ba don hangta. Ki ieng ban phet noh shawei, hynrei, hamar hangta la wan ka jingsawa sur briew ba kren "wat tieng! wat tieng! wat mih na kane ka jaka-nga ngan don bad phi ryngkat synia bad sngi. To shong to sah ha kane ka jaka, phin ioh ka jingim basuk basaiñ badap ba kot. Wat khuslai wat bynñiaw ia ka lawei la ar jong phi ngin tip hi ma nga. Ia phi ngan kdup ngan da ngan ri baroh sawngut" Irat! ka jingtieng jong ki ka jah noh. Ki la phai sha ka diang bad peit sha ka mon, ym don mano mano phewse! tang U Maw bakhih hajan jong ki. Hangta ki sngewthuh ba kane dei kata ka jaka ha kaba U Blei U la phah ia ki ban seng ban dang bad ban long ki trai bri trai khyndew.

Ia une U Maw ngi khot haduh mynta U Mookhai. Ki khana ki iathuh, une U Maw u la wan shane sha pyrthei lem bad ki para jong u lai ngut, U Mootong, Moosniang bad U Mooralong, naduh nyngkong na ka basdang jong ka pyrthei mariang. Kawei pat ka kyrteng kaba ngi ju khot haduh mynta "Ki Soodwar Sooluti", ne, Ki Tawiar Takan" kiba ap pahara ia ka shnong ka thaw, ri muluk baroh saw dong.

Kumta, ka nam ka kyrteng jong ki kan iai im bad iai sah katba ki por ki sngi ki dang iai mih bad nang iaibteng. Kine, nga mut, ia Ki Sookpoh, kita ki sawngut shi para kynthei, kiba long ki trai nongseng nongdang ia ka nam ka kyrteng ka shnong Jowai, ia kiba ha ka kyrteng Iawbei tynrai jong ki, ngi tip ba ki long Ka Doh, Ka Wet, Ka Teiñ bad Ka Bon.

(Na Ka Doh la ong ba la wan ka jaid Lyngdoh; Na Ka Wet, wan ka jaid Paswet; Na Ka Teiñ, wan ka jaid Pakynteiñ bad na Ka Bon la mih ka jaid Pasubon)

Ki khana ki iathuh ba ha kane ka por ki khun U Hynñiewtrep Hynñiewskum ki la roi la par bad buhai shnong kylleng; Hynrei, kine ki sawngut shi para, ym lah ban pynshisha ki pateng jongno? Tangba ka jingngeit ka don, ba ki wan na sha Mihngi bad ynda ki la shong la sah hangne katto katne por, ki sa ia shong kha shong man bad ki briew ka Shnong Manar. Ki la kynduh bad ki ha kawei ka sngi Iew Manar bad ynda kine ki kynthei ki la ialap shaphang ka jinglong ka jaka ba ki shong ki sah ba ka long kaba seisoh bad bad bakyrhai ka jaka puta ban rep ban riang, katto katne ngut na kita ki samla Manar ki la wan shong wansah bad ki.

(Kane ka shnong Manar ka don hajan ka shnong Shangpung, hynrei mynta kam don shuh)

Dei ha kane ka jaka la kha ia u rang kynsai, u riewradbah nongialam bakhraw, uba la len ialade da kaba shah la u ryndang halor u Diengphasi na ka bynta ka jingsuk bad laitluid ka Ri.

Une, dei U Kiang Nangbah. Ia u la kha ha kawei na ki iing baduk jong Ka Dong Tpeppale, Jowai. I mei jong u dei I Nia Rimai Nangbah, Iba la wan na ka pateng ka jaid Sookpoh.

"Khun!" I la kren khadduh ia u shwa ba in khapbrip la ki khmat na ka jingshai ka pyrthei, "Ieit iala ka Ri kum,

ba phi ieit ialade bad ia i mei jong phi. To san to rangbah ha kiei kiei baroh bad long uba skhem ba iaineh ha ki jing mut jingpyrkhat kum u shynrang shisha ha ki kam babha baroh. Nang ban bat ia ka burom ka jinglong hok long sot ba phin long ia uba lah ban shaniah bad aiti." Tang kumta ki kmhat jong i ki la dam bad U Kiang u la sngewthuh ba u la long khunswet.

Mynta, naduh ba im don shuh, u la sdang kulmar ka jingim. Hynrei, ka jinglong ba rangbah jong u, ka la lah ban pynjah kloi ia kine kiei kiei ki jingsngew bamut tang ki jingpynjot ia ka jingim. U thep ha mynsiem ia kaei kaba i mei jong u i la kwah ia u ban un leh. U iaid u ieng marwei marwei ym kum ki para samla samhoi baroh kiba la ker sawdong da ki para shynrang kynthei ha ka sngewsih ne sngewbha. Hynrei, la u la im kumne ka jingim baduk ba rangli ruh, u long u briew u bapliah ka dohnud bad uba lah ban bat ia ka hok ka jingshisha. H'oid, kum u briew u don ka jingduna ha ka jinglong ba domriang, hynrei, kane ka wan mih tang na kata ka daw ba um sngewbha ba kino kino ki briew kin pynwit ia ka lynti ba u iaid.

Um shym long u briew u ba da heh met eh, hynrei, la kha kyrpang ba un long u bakhlaiñ bad bashlur. Ki tymmen ki iathuh, ba u lah ban puh, ban lur bad ban bet ha kajuh ka sngi ia ka lyngkha baheh haduh 2 akar. Kane ka jingstad bad jingkhlaiñ jong u, ka la ai por ia u kham bun ba un long u briew uba laitluid ha ka iaid ka ieng, ka thiah ka shong bad ha kaba sumar ia la ka jingkoit jingkhiah. Haba u la dep ka jingtrei kumta, u sngewbha ban pynsyrwa ia ka por ba dang don ha kaba put bisli. Ki briew ha kane ka por, kim pat da nang ne, sngewthuh ban burom ia ka jingput jingtem bad ia ka jinglong khuid ka met ka phad; Hynrei, U Kiang u la nang. Lehse, ka la long kawei na ki jing-

sngewbha jong u ban sum ban sleh man ka sngi nangta ka put bisli de. Um salia wat la ki jingleh jong u kim ioh jingpynshlur ne jingiaroh nano nano ruh.

I don ka por ka 'Jingkilan met' da kaba pynmlien ialade kum ha ka jingmareh thong marwei marwei-ban rynsied kai ia ki nur, ki wah rit. Kane ka jinghikai jong u ka la nang tei shuh shuh ia ka met ka phad ba un long u briew uba khiah krat bad uba hun basuk ha ka jingmut jingpyrkhat.

Ka jingiathuhkhana ba sngewphylla shaphang jong u, ka long ba ha kawei ka janmiet, ynda u la lah sum lah sleh bad phong la ka dhoti lieh jong u, u la leit shongkai halor uwei u mawsiang ba kham kynjah na surok. Bad katba u dang put la ka bisli, uwei u tymmen ba kyrteng U Riata Masan, u la pynrem ia ka jingriam jong u. U Kiang mar kumta, u la hiar na uta u maw bad ai tyngeh shi bisli haduh bajngan U Masan. Shaw! la rkhie kak kak ki briew badon hajan hangta, katba ma u pat u shu sngap khlem kren ei ei u la leit la ka jong ka lynti shalor u mawsiang.

La shai, kum ka dustur, ki tymmen ki san ki la lum dorbar-ban tian bishar ia U Kiang. U Kiang u la wan sha kane ka dorbar katkum kata ka jingmudui. Nyngkong ka dorbar ka la shim jingkylli ia ka jingshla jong u ban shoh ia U Masan bad U Kiang u la jubab da ka mynsiem ba shynrang "Nga burom bad da burom haduh katta katta ia U Woh Riata da ka akor briew kumba nga ñiew burom ia kiwei de kiba la san la rangbah; Hynrei, ngam sngewbha ba uno uno u briew un pynwit ia ka lynti ba nga ia'd, la ha ka riam ka beit, ka kup ka sem, ne, ha kino kino ki bynta, haba kim shym ktah ia ka burom akor ka ri ne jong u paitbah. Shisha, ha lade hi nga sngew ba ka khambha shibun ba ngan iap ban ia kaba kiwei kin iuhroit ia ka hok jong nga marwei." Ki sur bad thylliej snar U Kiang ki la ngam jyl-

jiew sha ki bor pyrkhat kiba don hangta baroh, ba kim lah nalor ba la pyllait ia u khlem da ai de ka jingkyrkhu kyrdoh bakordor jong ki ba un long shisha u shynrang badap bapura ha kiei kiei baroh.

— —— —

Ka Ri Jaintia (Thma Pnar 1835-1864)

Shwa ban pyniasoh ia Ka Jaintia da Ka East India Company, la don ka thma Khasi (naduh 1829 haduh 1833) hapoh ka jingialam U Tirot Singh Syiem. Ka daw ka jingialeh ka long ba ki shipai bad ki briew sorkar ki leh bor ia kano kano khlem da pan bor pan buit na U Syiem bad ki bakhraw batri. Ka jingialeh ka jur, hynrei, ym lah ban ia kyrshan, namar Ka Sorkar ka wallam bun bah u shipai u shwar bad tiar iapom de. Uwei hadien uwei ki syiem ki la nguh bad iateh kular bad Ka Sorkar. Ka thma ka la kut ha ka snem 1833. Ia U Tirot Singh la kem bad la set patok ha Decca.

U Ram Singh Syiem Jaintia, u la synshar naduh 1789 haduh 1832. Ha ka por jong u, u iadei lok bad Ka Sorkar Phareng. U la iateh kular ha ka snem 1824 bad ki Phareng bad beh ia ki nong Burma na Assam. Hadien ka jingiap jong u la mih ka jingkulmar ba bunjaid haduh ba Ka Sorkar ka la pynia soh ia ka ri Jaintia ha ka snem 1835, 15 tarik 'nai Lber.

Ki daw ba ki Phareng ki la pyniasoh ia Ka Ri Jaintia ki long:-

1. Ba U Syiem Rajendra Singh um treh ban pynmih ia ki Nongkñia briew kiba la tuh ia ki briew sorkar.

2. Ka jingiakajia pud hapdeng U Syiem Jaintia bad Ka Sorkar Phareng ia Ka Shaparmuk bad Badarpur.

Kumta, ha ka 15.3.1835, U Captain Lister bad U Major Inglis da ka jingiarap U Hari Saheb de, uba ithuh ithaw bha bad U Syiem Jaintia, ki la wan sha Jaintiapur ryngkat bad la ki shipai ban kerkut ia ka. U Syiem um shym la

poi pyrkhat ei ei, ne, ba u don ka jingpynkhreh lypa. Kumta, u la lap ialade ba u la long koidi ha ka kti U Hari Saheb, u paralok jong u hi. Ka jingmih na kane ka long, ba ki Phareng ki la shim ia ka hima rithor jong U Syiem Jaintia kaba shaphang Cachar bad Nowgong da kaba pyniasoh sha ka jingsynshar Ka East India Company. Ia U Syiem Rajendra Singh la shah ban synshar tang ia Ka Rilum. Hynrei, u kyntait. U la kyntait ruh wat ia ka jinglong Syiem de. Kane ka la pynwai ia ka jingsynshar laitluid Ka Ri Jaintia kaba la bat 1000 snem mynshwa.

Ynda Ki Pnar ki la iohsngew ia kane ka jingleh Ki Phareng ia U Syiem, ki la iadom dukhi khait da kaba ong 'ban ia kaba yn duh la ka jinglaitluid, ka la bha ba ki Pnar kin duh noh.' Nangta, ki Pnar kiba shong ha rilum, ki la rai ban nym shah la kumno kumno ruh ba ki Phareng kin dakhol ia Ka Jaintiapur bad leh trai khlieh. Kumta, haba U Captain Lister u la wan ban dakhol ia Ka Jaintiapur, la khih buk u riot Jaintia. Ka jingialeh ka la jur, ka jingia umsnam la shyrkhei, hynrei, da ka jingbun paid ki Phareng bad tup bad koman, ki la lah ban rung bad lute ia ka spah ka hajar U Syiem.

Ia U Syiem Rajendra la ai penshon 500 tyngka shi bnai bad kynriah ia u sha Shilot.

Ki tang shu lah pyndem ia ki Rithor ki shipai ki la kiew sha Rilum. U paitbah riewlum u la ieng pyrshah buk bad ki shipai kim lah rung ne tur shuh sha khmat. Ka jingiaphlei snam hangne kam long shuh kaba dang lah ban mutdur bad kaba kham palat ka long ha Suting kaba ha Nongkhlieh. Don katto katne na Ki Pnar ki la pyndem ha ka sorkar, hynrei u paitbah babun u leit rieh hapoh Ka Kut Suting. Ki Khlawait na Rymbai, Shangpung, Nongkhlieh bad na Sutnga ki la bat triang ia Ka Kut bun bun bnai. Ki Nampliang, nambih bad ki khnam ki la her kum ki kuli,

napoh Kut hapoh ka jingialam U Manik Doloi, Sutnga, u nongsiat khnam batbit tam ha kata ka por. Ka jingialeh kumba kan ai ka jingjop sha Ki Pnar, ban da, ia ka ym shym la shet kylla da la u jong u briew, u mahajon ba na ka shnong Nangjngi. Une u la leit ialam lynti ia ki Phareng shapoh Kut bad ki la ioh siat pyniap ia U Doloi Manik katba u dang shong halor ka rynsan siej. Ka jingialeh ha Jowai ka la neh shi snem. Ka Sorkar ynda ka la iohi ia ka jingeh bad satar ki Pnar, ka la wallam bun bah u pyrton shipai lem bad ki tiar iapom bad khadduh ka la jop. Hynrei, ka mynsiem U Pnar kam shym iap.

Naduh kane ka por, Ka Sorkar Phareng ka la pynduh noh ia ka jingsynshar ki syiem ha Jaintia. Ka la pynduh ruh wat ia ka jinglong syiem jong ki. Ia ki Doloi ka dang pynsah ban pyniaid ia ka synshar khadar.

———

THMA PNAR BA AR

La jop ia Ka Ri Jaintia. Ka mynsiem U Pnar kam pat duh satia-ka dang im bad meh ha uwei pakawei.

Ka jingbuh ia ka Thanat ha Jowai ha u snem 1835 bad ka jingpynduh ia ki katto katne ki riti, ka la pynkhih win ia u khun Pnar. Nangta sa ka jingbuh Khajna stamp bad Khajna khaii khlem da ioh ka jingia sngewthuh jingmut lang, ka la ktah jur ia ka dustur ka ri.

Kine ki jingleh Ka Sorkar, kyndit kyndit ka la pynkhih buk ia ki katto katne ki Khla kawait ka ri ban ialam ia u pait katba don ban ia umsnam bad Ka Sorkar. Mar mar ki la tur sha Shilot, Jaflong bad sha kiwei kiwei de ki shnong da kaba thang lut artad ia ki Thanat ha Jaintiapur, Mulazur bad sha kiwei ki jaka. Ki Phareng ynda ki la iohi ia kane ka jingwan tur ki Pnar, ki la phah bun bun bah u shipai na baroh sawdong ryngkat bad ki tiar thma ba paka. Ki Pnar ki la ia kyrda ia iap, hynrei hapdeng ka jingjulor ki la ia am sia ban poi shaduh Shilot ban pyllait ia U Rajendra Singh na Patok.

Kane ka jingwan tur jong ki, ka la pynkulmar ia ki Phareng. Ki suba ba U Rajendra ruh u don ka jingiadei bad kane ka jingialeh. Mar kumta, ki la kynriah noh ia u sha Decca wat la u iathuh hok ba um shym ia don kti ei ei ruh. Hynrei, kim sngap. U da kyrpad ia ki ba kin sngew-bha ban shah ia u ba un leit shong leit sah sha Jaintiapur ban ioh peit ia ka iing ka sem, ki pyrsa ki ksiew. Katta ruh kim don jingisynei. Da kane, la nang ai ding shuh shuh ia ki Pnar kiba la aiti met bad mynsiem ban ia um snam ia iap bad ki Phareng. Kane ka la wallam ia Ka Thma Pnar Balai ha u snem 1861 hapoh ka jingialam U Kiang Nangbah.

U KIANG NANGBAH

Ki Phareng ba bat ia ka bor, ki la pynmih shibun kj rukom pyniaid ia ka synshar ka khadar kiba ktah jur ia ka iap ka im u khun ra-iot babun Arphew hynriew snem mynta ki la synshar ia ka rilum Jaintia, ki jingkulmar ruh ki bun na ki daw ka jingbym ñiew briew ia kito ki khun ka ri kiba pyr shah ia ka jingngeit jong ki. Kawei na ki daw ba kongsan tam, ba pynkthang ia ka mynsiem jong uwei pa kawei, ka long ka jingiuhriot jong ki ia ka jingngeit niam kiwei da kaba thombor ban pynduh ia Ki Juka Kyntang Ki Chnong (bym dei Khristan), kiba ki pyndonkam ha kaba thang ia ki briew ba iap hapoh shnong poh thaw. Kaei kaei kaba ki leh, kim ju kynjoh ktien ne twad jingmut na ki bakhraw ba tri, ki tymmen ki san ka ri kiba dang bat ia ka hok ka sotka tip briew tip Blei. Kumta, ka Dustur riti ka la nangtroin nangtroin. Ki um ki wah la shimti sha ka bor synshar. Ka Khajna Stamp, Khajna Khaii, Khajna iing bad Khajna khyndew ruh la mih.

La khih win ka shnong ka thaw. Ym don jingsuk shuh U Manik Dolloi, Jowai u la pynlong ka Dorbar ban ia pyrkhat na ka bynta kane ka khajna, hynrei napdeng kiba wan tang U Kiang Nangbah uba ieng hakhmat ka dorbar bad kren, "Nga hi da lei lei ruh ngan nym siew khajna wat lada donkam ban iap ruh," U la kyntu jur ia ka dorbar ban nym siew ia kane ka khajna iing, khajna khyndew, hynrei ban wad la ka jinglaitluid barim. Ka Dorbar ka la wai da kaba kynpham ia ka jingkyntu jong U Kiang.

Lehse! Ki Phareng ba bat ia ka bor synshar tang na ka bynta ban ioh spah, kim salia wat la ka jaidbynriew ka jyn-

KA THMA PNAR BALAI

Ka thma ka la bthei nyngkong ha Jowai, nangta kylleng Ki lynti syngkieng, ki iew ki hat la khang lut. Ka jingkyrduh jingbam ka la sdang ktah khamtam na ka liang ki briew sorkar.

U Lt Col. Richardon, u tang shu ioh ia kane ka khubor mar mar u la wan sha Jowai bad ki shipai ki shwar ba kit ba bah marbam mardih. Hynrei, u tang shu poi hangne, u la lap ba ka thanat ka la pluh lut bad ialade ruh la shah kerkut. Wut! bad wut! ki wan her ki khnam·ding ki Pnar sha ki iing jain ki shipai. Ka jingiasiat ka la long baroh arliang Ki shipai Phareng ki la lut kuli bad ki la shu kdew tang ki suloi sha ki Pnar bad phah khubor bran bran sha Sohra.

U Major Rowlatt, u tang shu ioh ia kane ka khubor ba ki briew jong u ki la don hapdeng ka jingma bakhraw, u la pynhiar shipai ryngkat bad ki Hati kit tup kit kaman. Hadien ka jingialeh bajur bad ka jingiaiap bashyrkhei na ka liang ki shipai Phareng, ki la ioh rung ha Jowai bad pyllait ia ki briew jong ki kiba la shah set hyndi baroh shi katta. Ki Pnar ynda ki la iohi ia kane ka jingwantuid ki shipai Phareng khlem kut, ki la kynriah sha Ialong bad khreh ialeh biang.

Ki Phareng hapoh ka jingialam jong u Rowlatt(U Deputy Commissioner jong ka Khasi bad Jaintia Hills ha kata ka por), ki la shem jynjar khait ban pyndem ia ki Pnar. Kumta, ki la phah ban shimti noh ia ka kam jong u da U Major Morton. Hynrei, une ruh um lah leh ei ei, namar ia ka jingai jingmut jong u ban thanglut ia ki shnong ki thaw

bad ban pynduna ia ki nongshong shnong da kaba pynshah thngan, ym shym la kubur da ka sorkar Bengal.

Ha katei ka por ka long ka kamram ki shipai ban leit shapoh nongkyndong ban kem kuli ia ki briew bakhlain ka kit ka bah. Kane lei ka la nang tehsong shuh shuh ia ka jingiatylli ki khun ka ri hapoh ka jingialam U Kiang Nangbah ban ia kaba kin shah ring mraw. Kumne, kawei hadien kawei la wan mih ki daw ba pynkhlain ia ka mynsiem ieit ri ban tur shaphrang. Ia ki khajna kim siew bad ia kano kano ka hukum sorkar ruh kim sngap; Ha ka jaka jong ki, ki ia pyrta 'ba dei ban pynmih ia U Syiem bad pynneh ia ka dustur ka riti ka ri.'

Shaphang shathie sha thaiñ Ri war, ki lynti syngkieng la khanglut wat ka lynti ba iaid lyngba Ka Borghat bad Moorali ruh. Ia ka lynti na Jaintiapur ruh la khang skhem. Katba nangiaid kawei ka sngi hadien kawei, ki riew ialeh ba kieng khnam kieng ryntieh ki la nang wan poi wan poi na kylleng ki shnong bad ka jingialeh ka la nangjur khamtam lei haba ki 1000 ngut ki shipai Dohlieh ki la thang lut ia ki shnong ki thaw bad pyntieng pynsmiej ia ki nongshong shnong ba lui lui ki bym don jingiadei lymne sngewthuh ei ei ia kane ka jingiakhih.

La wan ka lyiur. U slap kumba ju long sha kine ki thaiñ, u la ther. Ka jingpang ka la sdang kurup nyngkong ia ki shipai Phareng. Ka jingpang khieshoh bad suhot ruh ki la ktah kylleng na ka jingkyrduh ka bam ka dih ba ym don lynti syngkieng shuh. Hynrei, la katta ruh ka jingialeh kam duna.

Ka jingwan hiar u shipai Phareng sha rilum Jaiñtia ka la long kumba boi u skaiñ ha ki jaka ba don ka met pyut. Ir shi ir la khapngiah lut ka shnong ka thaw; Katba na ka liang ki Pnar pat la don kiba la iehnoh na kane ka jingkhih bad long ki ksiang sorkar. Uwei napdeng kine dei U Hajiñ

Manik. Une u la ai jingtip na Shangpung sha ki Phareng ia ka jinglong ka jingıaleh bad kumno U Kiang Nangbah u la wad jingiarap na ki Syiem Burma bad na U Patsha Ka Russia. Ha kajuh ka por, u la wad jingtip shuh shuh na ki rangbah nongialam shaphang ki daw ba kongsan jong kane ka jingiakhih; ha kaba ia u la pynsngewthuh ba ka sorkar ka la thombor ia kiei kiei pyrshah ia ka dustur riti, da kaba pynduh ia ki jaka niam jaka kyntang jong ki bad hukum de ba ki khun ki kti jong ki, ki dei ban wan pule sha ki skul Mission, lymkumta yn shaiñ kuna jur.

"Haba kumta, balei phim thoh ia kane sha U Major Rolatt?", la ong U Hajin Manik.

"Kan myntoi aiu ba ngin thoh, haba ki pulit kiba don hangne ki pyndonkam la ka bor katkum ka hukum jong u", ki la jubab tyngeh. U la phai sha U Kiang. Ma u ruh u la iathuh ia kajuh ka daw ka jingleh bymsuıtniew ki Pulit ia ka jinglehniam lch rukom jong ki nalor ba ki la pan bor na U Deputy Commissioner, Major Rowlatt.

Katba nang mih ki sngi, ki Phareng ki la ia kynduh shibun ki jingeh ban pyndem ia ki Pnar da ka wait u sum da ka tup ka kaman, ne da ka nia ka jutang hok. Ki la thaw bun ki lad ki lynti jakhlia ban pynrung ha ka mynsiem ki nongdie ri.' Ki la phah ia U Ram Singh Syiem Cherrapunjee ha u bnai Risaw(October) 1862 ban ia kynduh bad ki Pnar na ka bynta ka jingiasuk. Une u la ia kynduh bad ki ha ka dorbar ba long ha Moobakhon kaba kynthup 600 ngut ki nongmihkhmat ka ri kynthup kiba na ing U Syiem Jaintia de. Ha kane ka jingiashem jong ki, U Kiang u la pynsngewthuh ia U Ram Singh, ba ka jingiasuk kan nym lah ban wan, katba ki Phareng kim pat mih na rilum. "Ngim kwah shuh kano kano ka jingiakren bad ka sorkar kumba ngim sngewbha shuh ban don kano kano ka jingiadei bad ka. Ia ka niam jong ngi la thombor ban pynduh

bad ba u Capt. Lister lem bad U Inglis ki la lute ia ka spah ka hajar, suloi kaman U Syiem jong ngi; Nangta ba ha ka por U Mojor Scott, ki briew ka ri Jaintia ki la thaw surok naduh rilum shaduh rithor hapdeng ka jingia sngewthuh jingmut ba kan nym pyniasoh ia ka ri jong ngi; phewse! ka la nguid la u thylliej ka jutang ba la khlei,

U Ram Singh wat la u pyrshang katno katno ruh ban pynjem ia ka dohnud satar jong U Kiang, ka shu long leh-nohei. Ka mynsiem dukhi jong u ka la pyni shai kdar ba kim lah ban iapoi sha kano kano ka jingiasuk bad ki Phareng.

La pluh ka pyrthei. La kah dum u lyoh barben. Ki Phareng ki la sngewthuh ba ka jingialeh kan nym kut shuh bad lada kin kynran ma ki ruh ka pynpāw ba ki la tlot ka jinglong kynrad hakhmat ka pyrthei. Kumta, ki la pyndon kam lut baroh ka bor da kaba pynshlei sawdong ka ri Jaiñ-tia satang ki shipai suda. Ka la phah 3 pyrton ki Sikh Infantry sha rilum ha u Naiwieng (November), 1862, kawei ka kynhun shipai Gurkha nalor ki Mountain Artillery. Katba shathie shaphang Sylhet ki pynap da ki 43rd Native Infantry kiba ka jaka shong jaka sah jong ki ka long ha Gauhati. Bad nalor kane, ka Sorkar kala pynbna ban ai buskit ia uno uno u briew 1000 tyngka uba lah ban wallam ne kem ia ki nongialam ki Pnar.

U Brig. General Showers, ha ka juh ka por u pynmih ka hukum ba ki Pnar ki dei ban iarap ia ka Sorkar ha kaba wallam ia ka jingiasuk bad iehnoh ia ka kam sylla iarap bad ki nongpynkhih ri. Kim dei ruh ban ai jingiarap ei ei kum ka jaka rieh ne, ka bam ka dih bad kiwei kiwei na ka bynta ki to kiba pyrshah Sorkar. Kino kino ki ba sngew ba donjingeh, ne, sngewthuh bakla, kin wan sha ka Sorkar ba kan ai jingiarap.

U Assistant Adjutant General pat ha u Nohprah jong kane ka snem 1862 u la ai jingmut sha Ka Sorkar "Ba baroh kito kiba la ioh kem bad ki tiar thma, ne ba pyrshah ia ka aiñ ynkhrai khlieh syndon. Yn pyndon kam baroh ka bor da kaba kurup de ia ki ing ki sem, jingbuh jingsat bad ia ki jingri jingdup jong kito kiba pyrshah bad ia ki kynthei kaynnah ruh yn kem baroh." Ka Sorkar ka la pynskhem ia kine ki jingai jingmut da kaba thung ia Ka Special Commissiom ba la pynkup bad ka bor ban tian bishar bad ban pynshitom jur ia ki nongleh be-aiñ ha rilum Jaintia. Ia kane ka Commisson la aiti ha U Houghton bad Capt. Morton.

Lehse,ki phareng ki sngewthuh ba kane ka jingleh ne ai hukum jong ki kan lah ban pynduh kloi ia ka jingiakhih ki Pnar Pynban ka la nang pynmeh ding shuh shuh ia ki kiba ki dei ban aiti ia ka jingim shaduh kaba kut."Ngin tur ngin ialeh haduh kaba kut bad ngin shim ha la ka jong ka tyrpeng ban pynduh pyndam bad ban ai ka saja kaba jur la-da shem ia uno uno ne kano kano na ki khun ka ri kiba mut ban shet kylla ban die ia ka",ki la ang shla bad ong, "Ka khambha ba ngin duh noh la ka jingim ban ia kaba ngin long mraw shirta." Ki la ieng dukhi khait.

Ka thma ka la bthei baroh sawdong. U Kiang Nangbah bad U Chye Rangbah uba long u nongbud ba hakhlieh jong u ki la iaid kylleng ka ri. Ki la buh ki shipai kylleng hapoh ka jingialam jong ki Khlawait jong ki.

Shaphang Shathie bad shaphang Sepngi, la aiti hapoh ka jingpyniaid U Long Padu; Shaphang Mihngi, hapoh ka jingpyniaid U Swar Sutnga bad U Mon Rymbai, katba shaphang Shatei pat hapoh ka jingialam jong U Bang, U Bukher (Raliang), U Mulon Mynso, U Kiang Sule, U Kat Shangpung bad U Woh Riang.

Ki Phareng ki la nang duh jingkyrmen ban jop, namar

ka jingiap ki shipai jong ki ka bym lah shuh ban batai. Ki la syier ruh khamtam haba ki khubor ki iathuh ba ki Pnar kin leit shong leit sah noh sha lyndet ki Pud ka ri, lada kim lah ban pynher krad ia ki nongshun. Khadduh iawai, ki Phareng kat ba don ka buit ka bor ki la sei lut ban pyndonkam, hynrei jait ba la thaw hi ka sngi, Ki Pnar hapdeng ka jingkyrmen kaba khraw ba ka jingjop kan wan na ka liang jong ki, kyndit kyndit la wan mih ki nongdie Ri.

Te,la mih u nongdie ri uba kyrteng U Long Sutnga. Une ha ka 23.12.1862, u la ai jingtip sha ki Phareng ba U Kiang Nangbah u la thiah pang ha kawei ka ing ba don hajan Umkara. Ki Phareng ki tang shu ioh ia kane ka khubor, bran bran ki la ai jingtip sha U Lt.Sadlier uba don ha Nartiang ban leit kem ia u. Bad jait ba la thaw hi ka ri ba kan 'ngam patar' , u bapli U Kiang ha kane ka por, u dang shu lah phah ia U Chye lem bad kiwei ki nongbud jong u ban leit ialeh sha Mynso. Kumta ym don shuh mano mano ba synran ia u lait tang I Ñia Mietdaitkhla Shallam, i lok jong u bad arngut ki khun,iwei iba dang shu lah kha bad uwei uba la kham san uba kyrteng U Tanaab.

Une U Long Sutnga u la ialam lynti ia ki Phareng sha ka jaka ba don U Kiang. Ki la iaid lynti lyngba ki khlaw siej khlaw shken ban kiar na ki nongleit nong wan lynti. Ki la poi ha Umkara ha ka por 6 baje mynstep bad ki shipai ki tang shu poi hangne ki la rung shapoh ki ing ba don hangta, katba U Sadlier pat u ap na shadien ka ing U Kiang. U Long u la rung sak shapoh ka kamra thiah U Kiang na ka jingkhang ba shakhmat. Ha ka jingkyndit, U Kiang u la shim ka pistol ban siat, hynrei kam bthei. U la shim ia ka suloi arktang,kane ruh kam shym bthei. Bad hamar ba u la mut ban shim ia ka waitlam, ki shipai kynsan kynsan ki la kynrup ia u bad kem ia ki haroh bad khun bad kti. Hynrei,kumno re kumno ha lynti,kane ka lok U Kiang bad ki khun ki la laitim na ka kti jong ki bad leit rieh shapoh khlaw.

KA MET IAP U KIANG NANGBAH

I Ñia Hat Lyngdoh, Iba la iathuhlypa shaphang kita ki jingjia halor U Kiang, kum ka kamram ila shimti ia ka met iap jong u. I la pynsum pynsleh katkum ka dustur ka niam shwa ba kin leit tep ia u harud U Lum Ryngkaw, ka jaka ba don shaphang shathie na Tpep Pale, Jowai. Ia ka thliew la tih da ki briew Sorkar. Bad, hadien katto katne sngi, ki tang shu poi kiba na iing na sem jong u na ki jaka rieh thma, ki la sei biang ia ka met iap jong u bad pyndep ia ka jinglehniam leh rukom baroh. Ki la thang ia u hangta hi. Ia ki shyieng ki shruh la leit thep leit buh pat halor U Lum Mooliksoo.

Ki iathuh ba ia ka um ba la pyndonkam naduh basdang haduh bakut ka jinglehniam leh rukom na ka bynta U Kiang, la leit tong na kawei ka Umpohliew badang don haduh mynta hajan iing I Ñia Jri Kyndiah, Lulong, Jowai. Na kane ka daw, tad haduh mynta mynne, ki jaid Sookpoh Khadar Wyrnai, ki burom kyntang ia kane ka um ba mih na kane ka jaka, ia kaba kim bit pyndonkam ha kino kino ki bynta.

HADIEN U KIANG NANGBAH

Ia U Long Sutnga bad ki nongiarap kynthup ia U Dolloi Tyngker la ai buskit 1000 tyngka. Ka thma kam pat suk wat hadien U Kiang Nangbah ruh. Ka jingialeh ka dang don sha ka thaiñ ba shaphang shathie jong Ka Padu, Pamtadong, Nongbareh bad Demkiang. Ka la kut ha ka 14.12.1863 ynda U Lt.Governor Ka Bengal u la weng noh ia ka Special Commission bad ka bor jong ka na rilum Jaintia.

KA NUSIB KA BOK JONG KIWEI PAT KI NONGIALAM KA RI JAINTIA LA TIP KUMNE:

1. Ia U Swar Sutnga la siat pyniap hapdeng ka jingialeh.

2. U Long Padq u la iap pang.

3. U Mon Rymbai pat la pyniap da la ki jong ki briew hajan Surting.

4. U Chye Rangbah, U Lahduh ki shipai jong U Kiang Nangbah u la shah pyniap hapdeng ka jingialeh.

5. U Bang Raliang u la pyndem.

6. U Bukher Pator Raliang, u la wan pyndem ialade. Ka Sorkar ka la rai patok baroh shirta ka jingim jong u

7. U Woh Riang, u la pyndem ialade.

8. U Mulon Mynso, u la pyndem ialade bad shah rai patok shirta ka jingim.

9. U Kiang Sule, Shangpung, u la pyndem ialade.

10. U Kat Shangpung ruh u la wan pyndem, Ia une ka Sorkar kam shym leh ei ei.

——LA KUT——

...

KI SNEM SAH JINGKYNMAW

Hapdeng Ka Spah Snem Bakhyndai: Ka Syiem Kashmir, Ka Lalita Ditya ka la hiar thma ia ka Bengal, hynrei la pynher krad ia ka da kawei ka Syiem ia kaba la ithuh hadien ba ka dei Ka Syiem Kynthei ba na Jaintia.

1500. . . .Ki Jaintia ki la pynlong ia lade
Hapoh kawei ka State bad ki la
long ki kynrad halor ka Jaintia
Purganas, ki pyntha thor ba don
Shatei jong ka Wah Surma hapdeng
ka 500-600 spah miles, ne 800-960
km. ka jingheh.

1774. . .Ka jingpyndem Ka Sorkar Phareng
ia Ka Jaintia ba sha thor.

1835. . .Ka jingpyniasoh ia ka ri Jaintia
sha Ka East India Company.

1842. . .U Thomas Jones, Welsh Calvinist
Methodist Missionary u la wan
jngoh ia ka ri Jaintia hadien ba la
seng ia ka Welsh Mission ha Cherra
ha ka snem snem 1841.

1855. . .Ka jingpynithuh nyngkong ia ka
ktien Khasi da U Rev. W.Pyrse

1856. .La pynmih nyngkong ia ka Primary School
ha Jowai.

1860–64. .Thma Jaintia na ka bynta Ka jing-laitluid.

1864. . .Jingkynriah ia Ka Sor Sohra sha Shillong.

1890. . .La seng ia Ka Roman Catholic Mission.

1897. . .Jumai Bah.

1900. . .La seng ia Ka Jaintia Durbar.

1952. . .La pynrung ia ka Jaintia Hills hapoh Ka Khasi and Jaintia Autonomous District.

1960. . . .Ka jingkynduh ki Nongialam bad riewkhmat riewlum baroh bad ba kaba ia Ka All party Hill Leaders' Conference la seng.

1964. . . .Ka Jingiakhih Ki Jaintia na ka bynta Ka Separate Autonomous District Council.

1965. . .La seng ia Ka Jaintia Kiang Nangbah Memorial Fund.

1969. . .La shna ia U Mot U Kiang Nangbah da Ka Kiang Nangbah Memorial Fund.

1970. . . .Ka jingwan Ka Autonomous Meghalaya State.

1972. . .Ka jingwan Ka Jaintia Hills District ba pura.

1976—La Plie ia Ka Jaintia Border Sub–Division.

KI KOT DA U JUH U NONGTHOH:

1. Parom Rwai Pateiñ Sylem Ka Ri Jaintia wa kiwi kiwi	......	Rs. 3.00
2. Ka Hima Ka jingleit	......	Rs. 2.00

KI KOT BA LA THOH DA I BAH H.W. STEN

1. John Keats	Paperbound	Rs. 4.00
	hardbound	Rs. 8.00
2. Ka Poitri U O M.Wahlang	Paperbound	Rs 3 00
3. Ropeca(from May '77 to April '78)	hardbound	Rs. 60.00
4. Ka Poitri U Primrose Gatphoh	Paperbound	Rs. 8.00
	hardbound	Rs. 20.00
5. William Wordsworth by Pariat & Sten	Paperbound	Rs. 4.00
	hardbound	Rs. 8.00

Printed at APS Jowai & Published by Shri S. Q. Sumer.